
היסטוריה והיסטוריוגרפיה בדור הפלוג: למשמעותו של המונח 'עדה' במלכים א יב כ

Author(s): ח' רביב

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ספר היובל — ציון, חוברת א', (תרצ"ו-תשמ"ה) נ', pp. 59-64

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70031406>

Accessed: 10/11/2011 17:04

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

היסטוריה והיסטוריוגרפיה בדור הפלוג: למשמעותו של המונח 'עדה' במלכים א יב כ

מאת חנוך רביב

מדי פעם עולה העדה לדיון במחקר המקראי, הפילולוגי או ההיסטורי¹. במרוצת השנים הוצעו כמה הצעות לפיתרון בעיית מהותה ואפיוניה. אולם הדיונים השונים הותירו אחריהם גם סימני שאלה, הן בהקשר המקראי הכולל של אזכוריה הן בהקשר של כתובים בודדים, שאחד מהם הוא נושאו של מאמר זה.

התפיסה המנחה את הניסיון להתמודד עם היבט מצומצם במכלול הבעייתיות הכרוכה בעדה, ניתנת למיצוי בסיכום דלהלן: המונח 'עדה' במקרא מגדיר את המסגרת שייחדה את בני ישראל כעבדיו הנאמנים של האלוהים, מגשימי ציווי ומיישמי בריתו; במערך המסופף של אורחות החיים ייצגה המסגרת הזאת את יסודות הסדר החברתי של הישות הישראלית השבטית על יחידיה וקבוצותיה; היא נשענה על מבנה חברת השבטים ומוסדותיה וחסרה סממנים ארגוניים ייחודיים לה לבדה; בכמה הקשרים (ראה להלן) נתפסת העדה, עדת ה', כעומדת על משמר הנהגים הנורמטיביים וכמגינה עליהם מפני תופעות התבדלות וסטייה בקרב היסודות הישראליים².

מרבית אזכורי העדה מצויים, כידוע, בספרים: שמות, ויקרא, במדבר, יהושע ושופטים. לעומת זאת חסרה העדה לחלוטין בספרי שמואל. בכך נתחם מאליו התחום הכרונולוגי-המקראי, שהוא, כך נראים הדברים, גם פרק הזמן הריאלי של הפעילות המיוחסת לה: החל במה שקרוי 'ימי הנדודים במדבר' – דהיינו העידן הבתר-כנעני בקורות ישראל – וכלה בתקופה הקדם-מונארכית, בפרשת המלחמה בבנימין (שופטים כא ג). משום העדרה של העדה מימי שאול ודויד נוצר פער בהופעותיו של המונח במקרא, ומתעוררת בעיה נכבדה לעניין הופעתה המחודשת של העדה במלכים א ח ה (=דברי הימים ב ו) ו-יב כ. מיקום הכתובים הללו ומשמעותם אינם עולים בקנה אחד עם יתר תיאורי פעולותיה ויעדיה של העדה, המדגישים בכירור את אחיזתה האיתנה בקרב חברת השבטים המובהקת, הקדם-מונארכית.

1 עיין לאחרונה בסיכומים: E. Jenni & C. Westermann (eds.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, I, München-Zürich 1971, pp. 742–746; G. J. Botterweck & H. Ringgren (eds.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, IV, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1983, pp. 698–706, ערך יעד.
2 אפיוניה של העדה יידונו ביתר פירוט בחיבור המצוי בהכנה.

אכן, קיימים במחקר תהייה וספקות בדבר האמינות של השימוש המחודש במונח, הן מן הבחינה הטקסטואלית והן מן הבחינה ההיסטורית. ואמור הדבר במיוחד במלכים א ח ה, שלפיו נטלה העדה חלק בחנוכת המקדש בירושלים: 'והמלך שלמה וכל עדת ישראל הנועדים עליו אתו לפני הארון מִזְבְּחִים צֶאֱן ובקר אשר לא יִסְפְּרוּ ולא יִמְנוּ מֵרֶב'³. המונח 'עדה' בפסוק זה יוצא דופן בהקשרו, מה גם שלצדו מצויים כינויים רווחים של הישות הישראלית המקבילים בכתוב ל'עדה' ('איש ישראל' – פסוק כ; 'כל קהל ישראל' – פסוקים כב, נה; 'כל ישראל' – פסוק סה; 'העם' – פסוק סו). יתירה מזו, בכתוב הזה לא ניכרת פונקציה ספציפית כלשהי העשויה להבדיל את העדה ולייחדה במעמד ההוא מן הישות הישראלית על כינויה המקובלים. ואפשר שעל יסוד קביעה זאת וטיעונים אחרים וידועים יש מקום להנחה, כי 'העדה' במלכים א ח ה היא תוספת בכתוב⁴. על כל פנים יש לשער, גם בהתחשב עם מהות המעמד המתואר, כי המונח 'עדה' נועד להאציל על ההתכנסות הנשגבה מאופיה של עדת ה', ישראל הנורמאטיבי. לפיכך השימוש בו מגמתי ואנאכרוניסטי. מכאן מתבררת גם המסקנה החשובה, כי לאזכור האחד של העדה בימי שלמה אין אחיזה היסטורית-ריאלית, ונפקדת מן המקרא עדות לקיומה של מסגרת זו בתקופת הממלכה המאוחדת כולה⁵. המסקנה הזאת תואמת היטב את צבינה השבטי של העדה העולה מפלל תיאוריה, את התחום הכרונולוגי לפעילותה ומן הסתם גם את שקיעתה בימי המשטר הריכוזי בממלכת ישראל, כמוה כמוסדות שבטיים אחרים שנחלשו ונעלמו בעת ההיא.

לדברים האמורים לעיל השלכות מובנות על הדיון ב'עדה' הנזכרת במלכים א יב כ, כתוב החורג מבחינה כרונולוגית אף מימי הממלכה המאוחדת. יש הרואים בו קווי דמיון למלכים א ח ה (משום השימוש החד-פעמי במונח 'עדה' ומשום העדרו בנוסחאות השבטים): 'ויהי כשמע כל ישראל כי שב ירבעם וישלחו ויקראו אתו אל העדה וימליכו אתו על כל ישראל לא היה אחרי בית דוד זולתי שבט יהודה לבדו'. אף כאן מקבילה 'העדה' לכינויים של הישות הישראלית (יב א, ג, יב, יג, טו, טז, יח, כא)⁶. ושוב – גם בהקשר הזה עלתה בקרב הפרשנים שאלת שייכותו האורגאנית של המונח לפרק בכלל, ולאחד הקטעים שבו בפרט: אם לפסוקים א–יט או להמשך הכתובים, שניכרים בהם, חרף העריכה, סימנים ברורים של כתיבת היסטוריוגרף צפוני⁷. כמו כן עולה בהקשר הזה גם שאלת זיקתו של פסוק כ לפסוקים ב–ג שבפרק, וזאת בשל אי ההתאמה שביניהם: 'ויהי כשמע ירבעם בן נבט והוא עודנו במצרים...

3 על הקשיים הטקסטואליים בפרק ועל השמטת התיבה 'עדת' מנוסחי השבטים, ראה: J.A. Montgomery, *The Books of Kings*, Edinburgh 1951, pp. 184 ff.

4 ראה למשל: M. Noth, *Könige I*, Neukirchen-Vluyn 1968, p. 168.

5 בקטע הנ"ל מצויים עוד רישומים אנאכרוניסטיים, כגון: 'כל ראשי המטות נשיאי האבות לבני ישראל' (שם, פסוק א). הנשיאים ראשי השבטים נעלמו מן ההנהגה המסורתית במרוצת שלביה הראשוניים של ההתנחלות הישראלית בארץ. ראה: ח' רביב, מוסד הזקנים בישראל, 'ירושלים תשמ"ג, עמ' 39–40. לדגם ההתכנסות ראה הנ"ל, 'אספת כלל-הממלכה בישראל', ארץ ישראל, טו (תשמ"א), עמ' 308–311.

6 בעל דברי הימים ב י פסח על העדה בגירתו המקוצרת.

7 להתלבטות בקרב הפרשנים ראה: מונטגומרי (לעיל, הערה 3), עמ' 248 ואילך. נות (לעיל, הערה 4), עמ' 279, גורס כי ה'עדה' היא תוספת. לדיון רחב בבעיה הטקסטואלית והפרשנית ראה: J. Debus,

ויבא ירבעם וכל קהל ישראל וידברו אל רחבעם לאמר⁸. קושי אחרון בעניין הנידון הוא הספק הכרוך בפונקציה המיוחסת לעדה. שכן, פרט למלכים א יב כ חסרה הכתרת מלכים במגוון הפעולות שלה עד ימי ירבעם⁹. אין תימה איפוא שגם האזכור הזה של העדה עלול להתפרש כתוספת.

עם זאת, ראוי היה לשקול לענייננו את ההתאמה הקיימת בין מלכים א יב כ לבין יתר הפסוקים שבהם מופיעה ה'עדה'. בניגוד למלכים א ח ה, הנראה מנותק מן ההקשר המקראי הכולל שהעדה היא נושא, קרוב מלכים א יב כ (המעמד בשכם) מצד הקונבנציה שבתיאור לדגם האסיפה הכלל-שבטית. על הדגם הזה מיוסדות ההתכנסויות של בני ישראל בעידן הקדם-מונארכי ובימי הנדודים במדבר, לרבות אלה המיוחסות לעדה¹⁰. בשל זיקה זאת קשה לגרוס שלפנינו מונח טכני לציון אסיפת עם; אף נראה שאין לפנינו תוספת, ו'העדה' שבכאן במקומה עומדת¹¹. יתר על כן, ציון כי מלכים א יב כ מכיל עוד אפיון המצוי בכתובים שעניינם העיקרי הוא העימות בין העדה כמסגרת נורמטיבית לבין קבוצות מתבדלות או סוטות מקרב ישראל בתקופות קודמות (פרשת קורח – במדבר טז א – יז טו; כינון המזבח בעבר הירדן – יהושע כב ט ואילך; פילגש בגבעה – שופטים יט-כא). על אף ההילה הכלל-שבטית המוקנית לה, מיוצגת העדה בכתובים הללו על ידי חלק (על פי רוב מרבית) הישות הישראלית. אף לפי מלכים א יב כ הכילה העדה בבירור את שבטי הצפון לבדם, בדומה ל'כל ישראל' ושאר כינויים של הישות הישראלית בפרק. מכאן מתברר, כי בשימוש במונח 'עדה' שבכתוב הזה מתבלטת מגמה המייחסת לשבטים הללו פעילות נורמטיבית. במלים אחרות, המגמה מצביעה על הכתרת ירבעם בן נבט כעל מעשה נורמטיבי.

אם כן הדבר, הרי נפתח בכך הפתח לבירור אחיזתו של המונח 'עדה' במלכים א יב כ על רקע המציאות של ימי הפלוג והתשתית הרעיונית של הדור הפעיל בעת ההיא. הגדרת הגוף שהמליך את ירבעם בן נבט כ'עדה' מלמדת על מקורו הצפוני של הכתוב. שכן,

Sünde Jerobeams und die Geschichte des Nordreiches in der deuteronomistischen Geschichtsschreibung, Göttingen 1967; H. Seebass, 'Zur Königserhebung Jerobeams I', I. Plein, VT, XVII (1967), pp. 325–333. למבנה הספרותי ולמקור האידיאלי של הפרק ראה: 'Erwägungen zur Überlieferung von I Reg. 11, 26–14, 20', ZAW, LXXVIII (1966), pp. 9–24. F. Grösemann, *Der Widerstand gegen das Königtum*, Neukirchen-Vluyn 1978, pp. 112–113.

עניין מונטגומרי, לעיל, הערה 3, שם. 8

J. Milgrom, 'Priestly Terminology and the Political and Social Structure of Premonarchic Israel', *JQR*, n.s., LXIX (1978), p. 75. 9

לדגם הזה ראה: ח' רביב, 'הדגם של האספה הכלל שבטית במקרא', מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, ה (תש"ם), עמ' 9–17. 10

R. Gordis, 'Democratic Origins in Ancient Israel. The Biblical 'edah'', *A. Marx Jubilee Volume*, New York 1950, p. 379. טוען כי העדה במקומנו היא אכן מונח טכני של אסיפת עם, וכבר קדם לו L. Rost, *Die Vorstufen von Kirche und Synagoge im Alten Testament*, Stuttgart 1938, p. 86. שגרס כי העדה היא אסיפת עם של הגברים בקרב ישראל. כן 'הוציא' רוטס את מלכים א יב כ מכלל השייכות המקובלת גם עליו של 'עדה' למקור הכוהני. ראה גם: J. Gray, *I and II Kings*, London 1964, p. 192. שלפיו העדה היא 'religious assembly or amphityctiony', וראה גם המחקרים הנזכרים לעיל, בהערה 7. 11

ההיסטוריוגרפיה המונחת ביסוד ספר מלכים טבועה בחותם השלילה של ממלכת ישראל ומלכיה החל בחוטא והמחטיא, מפלג ישראל, ירבעם בן נבט (מלכים א יג א-י, לג, לד; יד ה-יז; טו כו-ל, לד; טז ז, יט; כא כב; כב נג; מלכים ב ג ג; י כט; יז כא-כג, ועוד ועוד). מובן איפוא, כי בעל ספר מלכים לא יכנה את ממליכי ירבעם, האיש שנתלה בו אשם ההתפלגות מיהודה, מבית דויד ומירושלים ומקדשה, במונח השמור באורח בלעדי לישראל הנורמאטיבי. ועובדה היא כי הכינוי 'עדה' במלכים א ח ה, שניתן למשתתפים בחנוכת בית ה' בברית שלמה, מלמד כי בעל הספר הכיר את משמעות התיבה והשתמש בה כדי לגלות באמצעותה את אהדתו לשלמה ולמעשיו. ניתן איפוא להסביר את הכינוי הנורמאטיבי רק בהקשרו הצפוני של הפסוק (ובכך אף מוסכרת איה ההתאמה שבין פסוקים ב-ג בפרק יב לפסוק כ).

תיאור המלכת ירבעם ביד העדה מעוגן, כך נראים הדברים, בתפיסת החיוב שבהכתרה על ידי בני הצפון. ניכרת בו גישה מצדדת במלך ישראל הראשון ובממליכיו, אשר מן הדין שתתפרש גם כחיוב כינונה של המסגרת המדינית החדשה של ממלכה נפרדת. יתירה מזו, הקביעה הברורה שבתיאור דלעיל, שלפיה העדה היא נחלתם הבלעדית של שבטי הצפון, מטילה מעצם טיבה דופי בממלכת בית דויד, שהרי הגדרת הגורם הממליך כ'עדה' נועד להקנות לאוכלוסי הצפון את הדימוי של ישראל הנורמאטיבי. מכאן, העדה במלכים א יב כ משרתת יעד אידיאלי צפוני: מתן לגיטימציה לפירוד מיהודה, מבית דויד ומירושלים, ובעיקר – הבלטת כינון הממלכה והשלטון המלכותי שנכון בה כמעשים חיוביים כשלעצמם. לפנינו אידיאולוגיה המדגישה את קיומה העצמאי של ישות ישראלית-צפונית בעלת ייחוד לאומי-רוחני משלה. אלה הלכי רוח של דור שראה עצמו פועל כעדה או מטעם העדה. העדר סימנים לעדה במרוצת הממלכה המאוחדת מחד גיסא, ואזכורה בכתוב דלעיל מאידך גיסא, תואמים היטב את המציאות ההיסטורית ואת תחושתם של שבטי הצפון מאז ימי דויד ואילך. שני הנתונים הללו גם יחד מעידים – הראשון בדרך השתיקה והאחר בדרך ההזכרה המפורשת – על התעוררות תפיסת העדה וההכרה של השייכות למסגרת הזאת כאשר נזקקו לה בעימות עם רחבעם, מייצג השלטון הלא-אהוד.

העלאת העדה מנבכי העבר הלא רחוק יחסית, היתה ללא ספק פועל יוצא של החייאת מסורות וזיכרונות היסטוריים קדומים לצורך העמקת השאיפה לעצמאות ולמען הדגשת הייחוד הלאומי הצפוני. אפשר שניכרה בהם הזיקה המיוחדת של השבטים הללו לעדת ה', שבה לא היה בהכרח מקום בולט ליהודה וגרוריו. מכל מקום, לפנינו תופעה מוכרת למדי בקורות עמים שונים בתקופות שונות, ששאפתם לעצמאות מעוררת נהייה להתחדשות ולחזרה אל הווייה היסטורית רוחנית נחלת העבר¹².

12 דומה כי עדות לנהייה כזאת לצורכי תקופה אחרת הוא ספר דברי הימים. עיין: ש' יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים, ירושלים תשל"ז, עמ' 288 ואילך. אף בספר מלכים יש לתת את הדעת ל'ריפורמות' הלאומיות-הפולחניות ביוזמת כמה ממלכי יהודה, שבתאוריהן סימנים ברורים למדי לחידוש מסורות קדומות או להסתמכות עליהן. ועיין לדיון טקסטואלי אחר: H. Spieckermann, *Juda unter Assur in der Sargonidenzeit*, Göttingen 1982, passim.

אכן, זיקת האוכלוסייה הצפונית למסורות קמאיות באה לביטוי מפורש ומובהק בתיאור מעשיו של ירבעם בן נבט אחר הכתרתו ביד העדה, ועם כינון המסגרת של ממלכת ישראל הנפרדת. הצבת עגלי הזהב במרכזים פולחניים ועתיקים בצפון וקריאת בני ירבעם בשמות בני אהרון מגלים רקע אידאי שחוזר למה שקרוי 'תקופת הנדודים במדבר'. אף יתר מעשי ירבעם – מינוי כהונה תחת זו שסולקה וקביעת מועד חדש־ישן ל'חג' – מתפרשים כמיועדים לנתק את שבטי הצפון מן המרכז הירושלמי באמצעות חידוש ייחוד דת־פולחני ופוליטי, שהיה נחלת העבר השבטי בימים הקדם־מונארכיים. ואין ספק כי הריפורמה של ירבעם בן נבט ענתה על ציפיותיהם של אוכלוסי הממלכה החדשה¹³.

החייאת המסורות העתיקות, שהעדה היתה חלק אינטגרלי שלהן, לא נועדה להחזיר את השיטה ואת אורחות החיים השבטיים במתכונתם הקדם־מונארכית. וראיה לכך, בני הצפון המשיכו להיזקק למלוכה אף שייחסו את הכתרת מלכם הראשון לעדה. מתברר כי הדיסאינטגרציה הלאומית והפוליטית (ולא חילופי המשטר המלוכני) היתה היעד העיקרי של הנהגת שבטי הצפון. מאלף הוא, כי ההסתמכות על העדה סייעה לכינון מלוכה, מוסד שנמנה עם הגורמים העיקריים לשקיעתה בימי דויד ושלמה. במעין תהליך דיאלקטי שתחילתו בהמלכת ירבעם המיוחסת לעדה, גברו המלוכה והממלכה על מסגרת שתפיסתה המחודשת היתה להן אבן פינה בראשית דרכן בישראל הצפונית. תפיסת העדה חודשה בנסיבות המיוחדות של דור הפלוג, אבל לא הפכה סממן לפיתרון לאומי מדיני אלטרנאטיבי במערכת החיים של שבטי הצפון. משיושם היעד שלשמו קמה תפיסת העדה, שבה ושקעה המסגרת השבטית מאותם טעמים עצמם שהובילו לירידתה בימי הממלכה המאוחדת.

13 למשמעות מעשי ירבעם, רקעם ההיסטורי ולמגמות ההינתקות מיהודה, ראה מראי המקומות הנזכרים לעיל, הערה 7, וכן: S. Yeivin, 'The Divided Kingdom', *The World History of the Jewish People* IV/1 (A. Malamat, ed.), Jerusalem 1979, pp. 129–130; H. Donner, 'The Separate States of Israel and Judah', *Israelite and Judaeon History* (J. Hayes & J.M. Miller, eds.), London 1972, p. 387; S. Herrmann, *A History of Israel in Old Testament Times*, S. Talmon, 'Divergencies in Calendar', *Philadelphian* 1975, p. 195. *Reckoning in Ephraim and Judah*, VT, VIII (1958), pp. 48–74. cf. J. A. Soggin, *Das Konigtum in Israel*, Berlin 1967, pp. 90 ff.

